

ENTRE L'EMFITEUSI I EL FEUDALISME (Els reculls de dret gironins)

J. M.ª PONS I GURI
Arxiu Històric Fidel Fita

El darrer quart del segle XII i la major part del segle XIII es presenten a Catalunya com una etapa de renovació jurídica que s'estén a totes les branques del dret i que en la Catalunya Vella hi tindrà una forta repercussió social. Paral·lelament a la consolidació d'una redistribució del sòl, s'observa la sistematització d'unes relacions jurídiques part de les quals ja venien de temps enrera i ara s'adequaven a unes noves normatives de procedència forastera. És el temps de penetració —potser més ben dit *receptió*¹— del que se'n va dir *dret comú*, dret bàsic europeu que a la nostra terra s'hi arribarà a consolidar de tal manera que el dret d'elaboració pròpia anirà voltant a l'entorn de confirmacions, adaptacions, limitacions o correccions d'aquell *ius receptum*².

Dins d'aquest dret comú, que rebérem reelaborat pels glossadors, s'hi comprenien el canònic, el romà justinianenc i el feudal³. Els motius de la penetració d'aquest dret a Catalunya s'han vist en el moviment científic a l'entorn del dret romà, en la clara influència dels juristes catalans que es formaren en les universitats d'estudis itàliques, en la consideració de normativa de tot el Sacre Imperi que s'atribuïa al dret comú i a la superioritat d'aquest sobre les velles institucions de l'alta Edat Mitjana; però tampoc no es podria deixar de tenir en compte que el dret no s'implanta sense un poder públic que constrenyi la seva observança o que hi hagi un comú consens inveterat que arribi a crear un costum i, ací, cal cercar la *ratio strictioris* en la influència coercitiva del dret canònic que, ran de la divulgació de la *Concordia discordantium canonum*⁴, portava al compliment de les lleis imperials⁵ amb les que s'arrossegava per extensió, a més del

¹ J. M. FONT I RIUS, *La recepción del Derecho Romano en la Península Ibérica durante la Edad Media*, en «Recueil de Mémoires et Travaux» (Faculté de Droit et des Sciences Économiques de Montpellier), 1967. Constitueix un magnífic compendi de la qüestió, enriquit amb precioses dades bibliogràfiques d'indispensable consulta, especialment pel que fa a Catalunya.

² J. M. PONS I GURI, *Constituciones de Cataluña*, en NDJS, vol. V (Barcelona, 1952), p. 237.

³ Santiago SOBREQUÉS VIDAL, *Història de la producció del Dret Català fins el Decret de Nova Planta*, en Llibre del II Congrés Jurídic Català, 1971 (Barcelona, 1972), pp. 94, 95, 6, 136 i 137. Aquest gran historiador i jurista, és un dels pocs que han tingut la visió de comprendre el dret feudal dins de les aportacions del comú. La seva bibliografia ens permet d'alleugerir aquestes notes.

⁴ Aquest recull canònic, més conegut per *Decretum Gratiani*, amb fonts alguna volta discutibles, malgrat tractar-se d'una col·lecció privada, fou divulgat entre 1145 i 1153 i tot seguit adquirí gran difusió i fou acceptat arreu, sobretot a les universitats d'estudis de Bolònia i Pavia. Altrament, les normes canòniques gaudien de molta autoritat en aquell món tal volta d'esperit més eclesiàstic que cristià.

⁵ En la 1ª part del *Decretum*, distinció x, hi eren inserides normes ben eloqüents. Els seus cànon 9 i 13 són sengles *epistolae* del papa Lleó III a l'emperador Lotari, datables d'entre 848 i 850, que sentaven la doctrina de què cal observar les lleis dels emperadors i que les lleis romanes no es poden infringir, i el cànon 12 que recull una altra epístola del papa Gelasi al rei Teodoric datable de cap a l'any 500 del mateix sentit, etc.

dret romà, l'establert pels emperadors lombards i els costums feudals acceptats per aquests. Si el dret romà-justinianenc s'havia anat reelaborant pels glossadors que el feien lligar amb el canònic i el lombard, hi ajudà la mútua relació dels juristes itàlics amb l'emperador Frederic Barbarossa; Búlgar, Martí Gossia, Iacobus de Porta Ravenata i Hugó d'Alberic, foren valedors de les regalies imperials i, al seu torn, l'emperador Frederic fomentava l'estudi del dret comú i protegia les universitats i aquells *qui causa studiorum peregrinantur*⁶. I, per mitjà dels glossadors i expositors del dret comú, el Codi de Justinià va rebre la incorporació de 13 *Authenticæ* dels emperadors germànics.

La penetració del dret comú a Catalunya s'inicia de fet en el darrer quart del segle XII, però s'opera a poc a poc, d'una manera progressiva, bé que un principi els seus esments són imprecisos i reflexen la por a unes lleis que podrien frustrar els actes o contractes, d'on pervé el tant conegut joc de les renúncies que adquirirà carta de naturalesa a casa nostra i s'arribarà a l'extrem de renunciar als beneficis de les lleis que prohibeixin la renúncia. Però aquest ambient d'inseguretat jurídica no es mostra tant en normatives de l'emperador Frederic⁷ ni pel que fa al dret feudal lombard, del qual no se solen trobar renunciacions com en les normes de dret civil privat. La influència del comú s'observa en els Usatges de Barcelona, p.e. al feudal en els usatges *Stratae* i *Rochas*⁸ i del Decret de Gracià als usatges *Accusatores* i *Per scripturam*⁹; l'usatge *Quoniam ex conquestione* (I) que uns tractadistes medievals atribueixen a Alfons I i altres a Pere I, és la reforma d'una llei de Khindasvint d'acord amb una constitució imperial¹⁰. Les dues col·leccions feudals catalanes del segle XIII, que amb el temps guanyaran la condició de dret positiu, signifiquen també el triomf del dret comú amb el qual conformen els usos feudals vells al dret nou, amb clares referències a aquest fet¹¹.

La recepció del dret comú es fa mitjançant els textos elaborats i treballats per la glossa, la qual arriba a tenir tanta o més autoritat que el precepte legal i ens immergeix dins del *mos italicus* en la interpretació jurídica. Els comentaristes i expositors de l'amalgama que serà el dret català expliquen i argumenten més endavant les institucions de dret civil justinianenc amb textos canònics

⁶ *Authenticæ Habita*, codicis, *Ne filius pro patre* IV, 13.

⁷ P. e. compravenda de 18 juny del 1197 a Maçanet de la Selva, per tal de donar més fermesa a l'atorgament on seguint encara velles fórmules s'empra el mot *donatio* com a sinònim de transmissió, s'hi afegeix *contra predictam donacionem nullo tempore veniamus, lege nova domini imperatoris Frederici suum vigore prestante*. Doc. 45 del Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa (Fundació Noguera, Barcelona, 1984, pp. 179-180).

⁸ *Consuetudines Feudorum*, llib. II, tit. 56 i V, tit. 8.

⁹ Part II, questions 2, 3 i 4. Fins i tot no seria arriscat de pensar si els fragments de les Etimologies de Sant Isidor que recullen els usatges *Unaqueque gens* i *Privilegia* han pervingut per mitjà del *Decretum*.

¹⁰ Guillem M. DE BROCA, *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del civil* (Barcelona, 1918), pp. 179-180.

¹¹ En les *Costumes de Catalunya*, la primera de la col·lecció, *Si habeo*, cita expressament l'opinió de Joan Blanc el famós comentarista marsellès glossador del dret feudal lombard i, a continuació retreu una constitució de l'emperador Frederic que és la inserida a *Consuetudines Feudorum*, llibre II, tit. 4. Les Commemoracions de Pere Albert (capítol XXXIII), en parlar de l'homenatge retreu *et quamvis illud homagium introductum non est de iure romano civili scripto, introductum tamen est usu diuturno Cathalonie qui legem imitatur, et ideo leges adiuvatur et defenditur, quia pactienes licite custodiende sunt*. En totes les Commemoracions, on lliga els anteriors usos feudals amb els novament introduïts i amb el dret romà en el seu aplec de cap a l'any 1260, no fa cap cas de la famosa constitució de Jaume I de l'any 1251, que sembla una disposició simplement circumstancial per sortir del pas en les disputes dels partidaris del dret vell o del nou que conduïen a la indecisió jurídica.

i feudals; matèries feudals s'interpreten per mitjà de dret romà i canònic, i les mateixes constitucions de Catalunya són interpretades pel dret comú, que esdevé la base del nostre ordenament jurídic.

La mateixa emfiteusi, que en els seus orígens és matèria de dret civil privat¹², ja d'abans de la penetració del dret comú es veu lligada amb relacions de dependència feudal i ja començada la recepció, el vincle es fa tan intens que és difícil discernir la seva naturalesa jurídica i sovint hom empra la qualificació d'*emfitèutico-feudal*. La cesió de terres *ad meliorandum* pel sistema emfitèutic, que tants bons resultats havia donat en el baix imperi, torna a ser una solució des de la reconquesta, bé que emprant una altra nomenclatura a Catalunya. Les *cartae praecariae*¹³ en el segle XI són el títol constitutiu de la col·lació en emfiteusi de la terra o mas a un rústec; ben entrat el segle XII s'anirà substituint aquella nomenclatura per la d'*establiment*¹⁴ i el mot es farà sinònim de contracte emfitèutic, com així encara s'entén en l'actualitat, mentre que per carta precària o *pregària* s'entendran les confirmacions d'establiments preexistents quan calgui refer les titulacions.

El mot *emfiteusi*, ressuscitat pel moviment jurídic que porta el dret comú¹⁵, ací s'aplica força tardanament en la documentació; en canvi es mostra sense tanta espera en textos que en podríem dir cultes del segle XIII, com són disposicions legals¹⁶, reculls consuetudinaris¹⁷ i *iudicata*¹⁸. Qui això escriu no

¹² Codi, llibre IV, tit LXVI (*De iure emphyteutico*) i llibre XVI, tit. LXII (*De mancipiis et colonis patrimonialium, saluensium et emphyteutorum fundorum*).

¹³ No tenien cap relació amb el *praecarium* del dret romà, sinó més aviat amb la *praecaria epistola* de la llei gòtica. Més sovint, aquests establiments, dits també *impetrationes*, reben en els documents el nom de donació, com en els vells formularis anteriors a la penetració del dret comú s'anomena sovint tot allò que implica el lliurament d'una finca, encara que sigui per venda o per algun altre acte lucratiu com era la cesió en emfiteusi.

¹⁴ P. e.: 27 setembre 1164, llicència referent a un mas de Maçanet de la Selva, *habeas licenciam ut quandocumque volueris stabilias ipsum mansum in qualibet personam* (Arxiu Històric Fidel Fita, perg. 23 (Fons Gelat 4); 17 juliol 1206, també a Maçanet, *dono et stabilio* (AHFF, perg. 44, id. 14); 29 de juliol 1243, a la mateixa localitat, *concedimus et etiam stabiliendo tradimus tibi* (AHFF, perg. 66, id. 25); 21 setembre 1246, Maçanet, *laudamus et stabilimus tibi... predictam laudationem et stabiliionem* (AHFF, perg. 71, id. 30). 3 maig 1281, Sant Celoni, *dono et stabilio* (AHFF, perg. 109); 10 maig 1284, Vidreres, *donamus et stabilimus tibi* (AHFF, perg. 117); 11 maig 1295, Arenys, *damus et stabilimus* (AHFF, perg. 146), etc., etc. Jaume CALLÍS, en els seus comentaris als Usatges (Antiquiores), f. 80 n. 4, diu que *in Catalonia verbum stabilire in concessionibus feudalibus vel emphyteotalibus appositum, accipitur pro verbo concedere*.

¹⁵ Davant d'aquest mot d'origen grec, el famós professor de notariat de Bolònia, Rolandino Passageri, en el seu no menys famós tractat *Aurora* escrit cap a l'any 1280, encara s'esforça per explicar en què consisteix la institució però, a més, arriba a l'extrem d'ensenyar a declinar *Emphyteusis, emphyteusis, etc., Emphyteuta, emphyteutae, etc., Emphyteuticallis, emphyteuticale, etc., Emphyteuticarius, emphyteuticarii, etc., Emphyteuticarius, emphyteuticaria, emphyteuticarium, -rii, -riae, -rii, etc., Emphyteuticus, emphyteutica, emphyteuticum, etc.*, i fins i tot ensenya a emprar el verb *emphyteutico, emphyteuticas, emphyteuticare* (Rúbrica XXXVII). Tot això que avui ens fa somriure, de ben segur que aleshores seria molt útil als notaris i escrivans.

¹⁶ Constitució de Pere I donada des de Barcelona l'any 1210, prohibint les alienacions de fundes tinguts en *censum vel emphyteosim* sense el consentiment del senyor directe (Inserida a Constitucions i altres Drets de Catalunya, llibre IV, tit, XXXI).

¹⁷ Cap el 1260 en les Commemoracions de Pere Albert, cap. XI. Els Costums de Tortosa redactats definitivament el 1277, en la rúbrica XVII *De emphyteotico iure*, adopta la nomenclatura i explica que els *emphyteots* són *aquells qui reben d'altres algunes coses a cens*, i fa constant ús dels mots emfiteuta i emfiteusis en tota aquella rúbrica. El privilegi del Reconoverunt Preceres que recull les consuetuds de Barcelona, d'11 de gener de 1284, també empra els mots *emphyteosim* sobre el contracte, *res emphyteotica, emphyteota, res emphyteotica, etc.*

¹⁸ 21 de agost 1280. Sentència arbitral sobre lluismes, sots-establiments i altres drets emfitèutics a Sant Celoni, fa esment dels *primus emphyteota, secundum emphyteota, etc.* (AHFF, perg. 107).

ha pogut trobar el terme emfiteusi als actes d'establiment fins començat el segle XIV¹⁹.

El pagament del lluïisme, en cas de transmissió de la finca establerta, es veu molt d'hora i té precedents llunyans en el dret comú²⁰ pel consentiment i lloació del senyor. En cas que la transmissió no hagi estat autoritzada expressament pel senyor directe, la nova sistemàtica del dret comú manlleva la *fadiga* al dret feudal²¹. La vinculació personal a la terra —que es ve observant pel que fa als rústecs o pagesos en els segles precedents i que motiva que en la transmissió dels fundes hi vinguin compresos homes i dones establerts—, arriba a esdevenir una presumpció en el segle XIII, fins al punt que en el cas excepcional en què l'establiment no porti aparellada l'estabilitat personal al funde es fa constar clarament aquest fet en el títol constitutiu²². El principi de dret romà que suposa que tots els fundes són francs mentre que no es demostri el contrari, a la Catalunya Vella farà fallida quan es tracti d'un pagès²³. El pagament que es fa en rebre la col·lació del funde emfiteutic o en la seva ratificació —i que se n'havia dit preu de la donació, cessió, o establiment—, tardarà a començar a dir-se'n *entrada* (*intrata* o *intrata mansi*), car això no serà fins a darreries del segle XIII²⁴. Els mals usos i

¹⁹ P. e.: 7 maig 1308, Sant Celoni, *per me et meos stabilio et in emphiteosim concedo* (AHFF, perg. 192); 19 febrer 1311, Pineda, *donamus et stabilimus in emphiteosim* (AHFF, perg. 209); 6 desembre 1313, Sant Celoni, *stabilio et in emphiteosim dono et concedo vobis* (AHFF, perg. 220). Però en aquests anys encara es troben instruments d'establiment on no figura el mot emfiteusi.

²⁰ Codí, Llibre IV, tit. LXVI (*De iure emphyteutico*), l. 3 (*Quum dubitabatur*), establint que el premi al senyor directe pel lloament o lluïisme de la transmissió de la cosa emfiteutical no pot excedir del vint per cent del seu valor.

²¹ Costumes de Catalunya, V — *Item est consuetudo Catalonie quod ille pro quo tenetur feudum immediate, si venditur potest sibi retinere pro tanto pretio quantum alius vult dare, etc. Et quia natura est feudi quod ille pro quo tenetur possit sibi retinere pro fatica*.

²² P. e.: 23 febrer 1275, Sant Pere de Pineda, *damus et stabilimus... tali vero edicione hoc facimus, ut vos nec vestri non teneamini nos nec successoribus nostris in dicta mansata facere residentiam nec fogagium, neque pro ipsa nobis facere homenagium nisi fuerit de vestra propria voluntate*. (Arxiu-Museu de Calella, fons Giol perg. 5.)

²³ *Alodium non praesumitur in rustico* (T. MIERES, Apparatus, Col. IX, cap. 23). Les col·leccions consuetudinàries gironines giren a l'entorn del mateix criteri de no llibertat de l'home del camp. Jaume CALLIS, en comentar l'usatge *Qui solidus* (en Antiquiores) afegeix *etiam rustici seu agricole gleve seu mansorum et bordarum sunt homines solidi dominorum suorum, et sic minime sunt mutanda, que semper certam interpretationem habuerunt*, sense preocupar-se de fer distincions.

²⁴ P. e.: 1 gener 1132, Maçanet, *recepti de vestro avere pro vestra stabilitate solidos .V. de diners*; 21 agost 1147, Montseny, *recepimus de vestro avere solidos .III. denariorum pro stabilitate vestra ad vos et successores vestros* (AHFF, perg. 15); 8 setembre 1147, Maçanet, *per hoc donum accipi de vestro avere solidos .III. denariorum ierundensis monete* (AHFF, perg. 16).

P. e.: 24 setembre 1161, Montseny, *damus tibi... pactum bene melioretis et domos construatis... donetis census annuatim... ad servicio nostro et successorum nostrorum... recipimus autem a vobis pro hoc donum .III. solidos*. (AHFF, perg. 21); 7 juny 1174, Maçanet, *et pro hoc domum quod nos facimus vobis et vestris accipimus a vobis de vestro avere triginta solidos denariorum Gerundensis monete* (AHFF, perg. 24); 7 octubre 1206, Maçanet, *Et accepimus a vobis pro hac donacione qua vobis fecimus sine engan .XXV. solidos et habeatis predictum donum ad nostrum servicium* (Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa cit., núm. 49); 12 maig 1213, Maçanes, *accipio ego predictus Iohannes a vobis pro hanc donacionem decem solidos* (Id. núm 178); 21 setembre 1246, Maçanet, *accipimus a vobis propter hanc laudationem atque stabilitionem quam vobis facimus sine vestro enganno .XXX.V. solidos... habetis predictam laudationem etque stabilitionem ad nostrum servicium* (AHFF, perg. 71). Els exemples serien inacabables, donada l'abundància d'establiments emfiteutics en els nostres arxius. Del mot *entrada*, quelcom tardà en comencem a veure, entre altres molts documents, a 12 maig 1295, Arenys *pro hoc vero stabilimento recipimus a vobis .V. solidos pro intrata*. (AHFF, perg. 148); 17 gener 1318, Tordera, *pro intrata autem huius stabilimenti, accipio*. (AHFF, perg. 245); 9 agost 1319, Tordera, *pro intrata huius stabilimenti confiteor a vobis habuisse...* (AHFF, perg. 255) etc., etc.

drets dels senyors directes, que pervenen, gairebé tots, d'abans de la recepció del dret comú, es van establint en una determinada sistemàtica, bé que es fa impossible de fixar una uniformitat²⁵, car cada lloc i fins i tot el més petit racó de món té les pròpies característiques dins l'esquema més o menys generalitzat en la Catalunya Vella.

L'estabilització definitiva de les relacions emfitèutico-feudals ja s'ha operat en iniciar el segle XIV i la seva sistemàtica es manté —i és reforçada, encara, per les constitucions de Catalunya—, fins a la sentència arbitral de l'any 1486, dins de la barreja dels drets que hom té cura de fer lligar recíprocament. L'*homenatge* és aplicat a les relacions emfitèutiques des del moment en què el pagès és home propi del senyor directe i aquell és emprat encara més en el segle XIV per donar seguretat a l'adscripció al sòl²⁶. L'homenatge, però, abunda després de la pestilència de l'any 1348 en evitació (mentre fos possible) que el mas o borda no caigués *ad benevisum*; però aquesta institució que responia a l'adscripció personal a un senyor superior i més endavant al senyor directe, ja des d'aquell mateix segle catorzè i fins ultrapassat el XVI, es fa servir per garantir altres convenis i obligacions que no tenen res a veure amb la feudalitat²⁷.

En molts casos l'establiment emfitèutic —que en tals circumstàncies caldrà dir-ne quasi-emfiteusi—, és la figura instrumental de la concessió d'una batllia natural, d'una notaria o escrivania de jurisdicció baronal o d'altres destrets com molins, aigües públiques, forns i fleques, tavernes, etc., els quals avançada l'Edat Moderna seran objecte d'arrendaments.

Així doncs, la frontera entre el que és feudal i el que és emfitèutic restava imprecisa²⁸. Bé que els juristes catalans dels segles XIV i XV s'esforcin a trobar-hi diferències, només les arriben a constatar en determinats aspectes de la transmissió de fundes o de feus²⁹. Per la resta, encara que l'origen d'una i altra cosa són ben diversos³⁰, les dues institucions són pariones i van pel mateix camí³¹.

²⁵ Així ho fem notar en l'epítom *Senyors i pagesos* (Història de Catalunya, Ed. Salvat, vol. III, Barcelona - 1.ª edició 1978 - 2.ª edició 1982). Preferible la segona edició lliure de les inoficiosos interpolacions i il·lustracions inadequades de la primera. Segueix de prop el contingut de la primera edició, bé que sense fer-ne esment bibliogràfic, la *Història dels Països Catalans*, EDHASA, vol. I (Barcelona, 1981), pp. 596-600, i de la segona *Pagesia de remença i producció agrícola* (Annals de la 1.ª Universitat d'Estiu, Andorra, 82/ Conselleria d'Educació i Cultura/ Andorra, 1983), pp. 179-184.

²⁶ Sobretot perquè el pagès que havia fet homenatge no podia gaudir a la prescripció de l'any i el dia en cas d'haver-se refugiat en població o castell privilegiats. Altrament, l'obligació de fer homenatge la tenien tots els homes propis, ja fossin masovers, borders o joves homes.

²⁷ Es troba en obligacions de restitució, de complir encàrrecs, en convenis de pacificació de bandositats i fins i tot en garanties processals on perduren encara a inicis del segle XVII, sense que existís la vinculació de persona pròpia. Probablement era per a tenir lligats els possibles infractors amb el temor d'incórrer en crim de bausia.

²⁸ V. nota 24.

²⁹ Joan SOCARRATS, *In tractatum Petri Alberti*, etc. (Barcelona, 1551), pp. 111-130. Obra d'inexcusable consulta, tant per l'aplec de materials, com per posar els texts en l'idioma originari.

³⁰ P. IACOBUS, en *Speculum*, com recull Socarrats, ens retreu que el *contractus feudalis erat incognitus tempore legis sine Codicis «De iure emphyteutico»*. (Cf. n. 12 de la present comunicació).

³¹ Les cites serien inacabables, com p. e. *Feuda et emphyteusis paribus regulis incedunt et ut plurimum parificantur, et ideo de ipsis ut de similibus est arguendum* (BALDO), *Feudum et res emphyteoticaria pari passu ambulat* (CALLIS), *Feudum et emphyteusis equiparantur et procedunt similiter in eis, atque ambulat pari passu* (SOCARRATS). També hi ajudava el fet de tenir la infeudació per un contracte innominat: la glossa ordinària a l'usatge *Bonum Usaticum*, diu que *infeudatio incidit in speciem contractus innominati*, i la manera com es definia el feude, que venia a resultar gairebé, igual a l'emfiteusi, com p.e. Jaume Callis en comentar l'usatge *Siquis suum fevum*, amb referències al famós tractadista de dret feudal Giacomo Belvisio, *Dicitur proprie fevum concessio sei* ▶

Això que s'observa tan clar en l'obra dels expositors i comentaristes del dret dels segles XIV i XV, encara més accentuat per la prouïja que tenien de donar mostra de llur erudició³², també es veu reflexat en el *repertoria iuris* i en les col·leccions de dret consuetudinari gironí que volten entorn de la mateixa sistemàtica. Llur contingut és predominantment emfiteùtico-feudal, bé que també en menor proporció dret civil, processal, canònic i públic; el nucli principal d'aquestes col·leccions és dret general de tota la Catalunya Vella en el segle XIV.

Aquests aplecs jurídics es fan inicialment a manera de promptuaris o *repertoria*, on s'anaven recollint, de manera bastant concisa, allò que podia ser d'alguna utilitat, tant d'usos curials i precedents de *iudicata*, com d'opinions d'altres juristes, privilegis gairebé oblidats i, fins i tot, de textos legals i esments de reformes legislatives, amb un sentit més pràctic que especulatiu. Aquests reculls anaven sovint d'una mà a l'altra³³ i s'anaven ampliant i posant al dia.

Han pervingut fins a nosaltres els següents manuscrits d'aquestes col·leccions gironines:

– Ms. 4670 A, de fons llatí, a la Biblioteca Nacional de París, procedent de la Biblioteca Colbertina, f. 10-15. Porta el títol *Consuetudines Episcopatus Gerundensis*. Miscel·lània Jurídica, d'inicis del segle XV³⁴.

– Ms. a-IV-22 de la Biblioteca de El Escorial, miscel·lània jurídica de mitjan segle XV, que en els folis 265-294 conté unes *Consuetudines et observantie Diocesis Gerundensis*³⁵. Hi ha els mateixos costums del ms. de París, amb addi-

► *pro homagio facta, vel etiam concessio rei facta cum traditione utilis domini ad utendum et fruendum cum exhibitione alicuius honesti servitii.*

Tomàs Mieres, en el seu recull de costums de Girona intenta, però, donar una diferenciació entre les dues institucions, i en la rúbrica *De alodiis et qualia in dubio debent prestari agraria*, ho fa molt més exacte que no pas altres juristes precedents i coetanis, i així ens diu: «*Habemus feudum pro quo prestatur servitium; et difert ab emphiteosim quia feudum magis datur honore vel amore domini quam lucrum, sed emphiteosis datur propter lucrum et ad meliorandum. Item in feudo de iuri communi femine non succedunt regulariter, quia servire non possunt, sed alodio in emphiteosi sic.*»

³² Els tractadistes de dret medievals i també els de l'Edat Moderna s'esforcen per acumular cita darrera cita i donar la raó de totes les coses divines i humanes. Però això també ho fciem els teòlegs amb més exageració. Els juristes tenien un sentit orgànic del dret, com veurem en les gloses i comentaris als Usatges de Callís, Guillem i Jaume de Vallseca, Jaume de Montjuïc, com també en les obres de Mieres i més darrerament per Socarrats, entre altres. Aquest sentiment unitari del dret fa que uns mateixos autors tractin diverses especialitats, com en el cas de Baldo que a més de ser el gran romanista que comenta el *Corpus iuris civilis*, fa el mateix amb el *Liber Feudorum* i amb les *Decretales*; i en el cas del nostre Tomàs Mieres que només era llicenciat en Decrets o dret canònic, i es mostra un gran civilista en l'*Apparatus* i, demés, deixa escrites vuit obres de dret feudal com són *Comentum super Usaticis Barchinone*, *Summula de afflictionibus et de oppresionibus*, *Summula regalie soni emissi*, *Prelectiones super sacramentalis Gerunde*, *Summula de homagio*, addicions al *Directorium Pacis et Treuge* de Callís i al *De Privilegio Militari* de Guillem des Pabord i encara escriu el breu tractat de dret procesal *De iuris firma*.

³³ Tomàs MIERES ens conta un d'aquests casos de transmissió de llibres «*secundum Raymundum de Gornallo quondam iurisperitum Gerunde antiquum qui vidit hoc de facto servari, ut asseruit Raymundus de la Via licenciatius in Legibus, de cuius libro hoc habuit Franciscus Serra Legum doctor, et ego ab eo... dominus Andreas Corneyll eandem apostillam habet in libro suo, et item G. Domenge, quem tenet hodie Benedictus Traginerii in Decretis licenciatius.*» (*Apparatus*, colació 4^a, cap. XV, n. 8.)

³⁴ Publicat per Jaume COTS I GORCHS, *Consuetudines Diocesis Gerundensis* (Barcelona, 1929). La transcripció del ms. és plena de males lectures, algunes tant greus que arriben a afectar el sentit de text. Hi ha una temptativa de col·locació del ms. amb els altres dos que diem a continuació, però amb errades i una metodologia molt deficient.

³⁵ N'hi ha una perfecta edició feta per J. ROVIRA I ERMENGOL, *Consuetudines Diocesis Gerundensis*, en Anuario de la Historia de Derecho Español (Madrid, 1928) que transcriu també les gloses marginals. V. la nota precedent pel que fa a la col·locació de Cots i Gorchs amb el ms. de París.

ció d'altres. En un estudi que tenim pendent de publicació plantejem la possibilitat que sigui obra del jurista gironí Antoni d'Agullana (... 1394-1434...).

– Ms. 6266 de la Biblioteca Nacional de Madrid, sota el títol de *Constitutiones consuetudinesque diocesis Gerundensis feudales et parrochiales*, etc. Al final duu l'esment de què foren escrites el 20 de març de 1435 a la vila de Castelló d'Empúries, copiades d'un altre original; però paleogràficament cal creure en una còpia posterior dins del mateix segle XV. Recull el text del ms. de El Escorial –i per tant també el del ms. de París– afegint-hi nous paràgrafs i adaptant per costums glosses i notes marginals dels dos còdexs precedents³⁶.

– Ms. 82 del fons de Ripoll a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, f. 164 v.-173 v. Conté, en lletra del segle XV molt avançat, un recull amb el títol de *Consuetudines diocesis Gerundensis*, amb 125 capítols o paràgrafs entre els quals s'intercalen diverses coses distintes de manera inordenada. Sembla un dret adaptat al Ripollès. Es conserva inèdit.

– Ms. 102 del fons de Ripoll a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, miscel·lània jurídica, que al f. 51-58 conté una versió catalana d'un recull de dret gironí, inserida a continuació del *Compendi de les Constitucions de Catalunya* de Narcís de Sant Dionís. Escrit a la segona meitat del segle XV, alguns dels seus capítols són a voltes mancats de sentit i amb algun disbarat o despropòsit. Eduard de Hinojosa va treure una còpia d'aquests costums que³⁷, segons el seu criteri –seguit després per Valls i Taberner³⁸–, responien a la més antiga de les compilacions d'aquell dret consuetudinari.

En altres miscel·lànies jurídiques s'hi contenen fragments dels usos de Girona ja esmentats, com per exemple al còdex T-119 (*Const. Synod.*) de l'Arxiu Diocesà de Girona, f. 113; un altre còdex del mateix Arxiu (*Consuetudines de la Iglesia et alia quamplurima*, procedent de l'extingida col·legiata de Sant Feliu d'aquella ciutat³⁹, f. 39 v.º i, amb més extensió en les miscel·lànies jurídiques dels fons de la Batllia del Vescomtat de Cabrera en l'Arxiu Històric Fidel Fita, mms. 184 i 1288, del trencall dels segles XV-XVI.

L'any 1439 Tomàs Mieres, després d'un tempteig previ, fa una compilació de diferents reculls de juristes precedents, esmenant el que era contradictori, aclarant el que tenia per dubtós i afegint-hi noves dades fruit d'observacions personals, de privilegis, costums curials i adaptacions a les constitucions de Catalunya. El ms. conegut més antic es conserva a la Biblioteca de El Escorial, i correspon a la segona meitat del segle XV⁴⁰; un altre ms. del trencall dels segles XV-XVI és a l'Arxiu Històric Fidel Fita, amb alguna glossa que hom diu que és treta d'un text autògraf del mateix Mieres⁴¹. Els manuscrits posteriors són nombrosos des del segle XVI al XIX degut a la vigència de la gran part del recull mieresà que, a

³⁶ Cf. n. 34.

³⁷ Aquesta còpia és la que serví per l'edició que en feu la Facultat de Dret de Barcelona: *Cos-tumbres de Gerona*. Edició preparada por don Eduardo de HINOJOSA. *Usatges de Gerona*. (Barcelona, 1926).

³⁸ Ferran VALLS I TABERNER, *Estudis d'Història Jurídica Catalana* (Barcelona, 1929), p. 98. Del mateix autor, *Els antics privilegis de Girona, etc.*, En *Estudis Universitaris Catalans*, 1928.

³⁹ Quan vam estudiar aquell còdex encara no tenia cota de catalogació. El descrivim en *Constitucions Conciliars Tarraconenses (1229-1330)*, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLVII (1974-1975), p. 69.

⁴⁰ Ms. e-II-13, f. 27-53. Publicat per Jaume COTS I GORCHS al mateix llibre de la n. 34, pàgs. 127-198, amb moltes errades de transcripció i amb una temptativa de col·lació amb altres dos ms. del segle XVI.

⁴¹ AHFF, còdex 184 (Fons de la Batllia).

més del dret estrictament feudal, s'estenia a matèries de dret civil. Malgrat la seva vigència, la compilació de Tomàs Mieres va romandre inèdita fins l'any 1909⁴². No se n'ha fet, però, cap edició oficial.

Quan teniem enllestit i a punt de donar a l'estampa un estudi crític de les col·leccions dels costums de Girona, altres estudis ens donaren a conèixer un nou text llatí que responia a la versió més antiga i que, degut a la manca de títol d'aquell recull havia passat inadvertit en el còdex on havia estat incorporat aquell quadern en un nou relligat del llibre⁴³. Tinguérem la sorpresa de poder-lo identificar com a text llatí originari de contingut igual al que hauria servit per a la versió catalana publicada l'any 1926 per la Facultat de Dret de Barcelona a base de la transcripció que n'havia fet Eduardo de Hinojosa; i efectivament, tal com s'endevinava anteriorment, aquella versió catalana era una desastrosa traducció feta per persona que no tenia la més elemental idea sobre el que estava traduint. Aquest text llatí és l'únic exemplar conegut del recull més antic del dret de les terres gironines, tal com Hinojosa amb la seva fina intuïció havia suposat; i era també el mateix còdex que Jaume Villanueva havia consultat en la biblioteca Dalmases⁴⁴.

El seu contingut respon a cinc aportacions distintes i ve distribuït en 76 capítols o paràgrafs, que foren recollits després en el ms. de la Biblioteca Nacional de París abans esmentat. Però ací, amb un text més depurat, es poden posar en clar gairebé totes les procedències d'aquells capítols. Els nuclis més importants són un aplec d'usos de la cort de la vegueria, set capítols del *Liber Rusticorum*⁴⁵ del jurista Arnau de Vivers⁴⁶, 16 més d'un llibre de Pere Serra⁴⁷, altres de Ramon de Boxols i diversos esments de *iudicata* del segle XIII y del XIV. Els materials aplegats i que s'han pogut identificar plenament són tots anteriors al 1376; en altres no prou identificats i en la sèrie dels quals hi figura la redempció de les donzelles, s'hi consigna el preu distint del generalitzat a partir del darrer quart del segle XIV i és, per tant, anterior. Clou el recull un conjunt de 6 capítols trets del privilegi *Recognoverunt proceres*, a continuació d'un dels quals hi ha un esment a la glossa ordinària de l'usatge *De Omnibus namque*.

Prenent per base inicial aquest ms. del segle XIV del text més antic fins ara conegut dels repertoris de dret gironí, hem refet l'estudi d'anys enrera i enllestim la preparació d'una edició crítica.

⁴² Artur CORBELLA les publicà per primera vegada a *Consuetudines Diocesis Gerundensis*. (Estudis Universitaris Catalans, vol. III).

⁴³ Ms. 485 en paper.

⁴⁴ Jaime VILLANUEVA, *Viage Literario a las Iglesias de España*, XIV (Madrid, 1850), p. 269.

⁴⁵ Els ms. posteriors li diuen *Liber usaticorum*, en lloc del nom tan evocador per raó de la matèria que li havia donat Arnau de Vivers.

⁴⁶ Aquest jurista, designat per *Arnaldus de Vivariis maior dierum* (per a distingir-lo d'un fill seu del mateix nom), havia exercit la judicatura a la Vegueria de Girona i fou Fiscal Patrimonial. El tenim ben documentat entre 1330 i 1347, i altres dades indirectes constaten que havia mort abans del 1360.

⁴⁷ També fou jutge ordinari de la ciutat i la vegueria. El tenim ben documentat des del 1333 al 1361.